

С.М.Бараненко, *I.M.Scin*

Резюме. У статті проаналізовані та узагальнені роль жінки в культурних процесах Донбасу (1920 – 1930 рр.).

Ключові слова: гендер, культура, жінвідділ.

Нині зростає роль жіночого фактора в житті нашого суспільства, жіночий рух набирає дедалі більш організованого характеру: з'являються жіночі політичні партії, всеукраїнські та регіональні жіночі громадянські організації.

Нові підходи щодо включення жінок у історичні, в тому числі і в історико-культурні дослідження застосовані у монографіях і статтях Н. Миронець [1;49-55]. Аналіз стану гендерних досліджень в Україні, вивчення процесу включення «жіночої проблематики» у академічну історичну науку був зроблений в численних роботах Н. Чухим [2;85-91].

У другій половині 90-х гендерний контекст історії перестав усвідомлюватися як історія жінок, були зроблені кроки до появи дійсної гендерної історії як історії взаємодії статей. Але ж, назагал, в історичних науках, процес визнання гендерного контексту лише триває. Дискусії з гендерної проблематики надзвичайно жваво розвиваються у публіцистиці, на сторінках спеціальних та масових періодичних видань.

У роботі проведено узагальнення фактів у дослідженні культурних процесів у Донбасі в 20-30-ті рр. ХХ ст. з точки зору гендерного аспекту.

Гендер визначається як соціально сконструйовані ролі та обов'язки жінок та чоловіків, їх соціально-рольовий статус. У концепцію гендера також включають можливі характеристики, здібності та типову поведінку, притаманну жіночому та чоловічому роду [3;75-82]. Ці ролі та обов'язки підвладні зміні з часом, залежні від особливостей культури та соціально-економічних відносин. В Україні вони зазнали значних змін під впливом умов, в яких опинилась більша частина українців у кінці 20-х – 30 х. рр. ХХст.

Політика радянської влади у 1920-1930 роки спрямовувалася на розкріпачення жінки і зрівняння її прав із чоловіками.

Згідно з постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» від 21 травня 1921 р., одним із перших завдань для жіноцтва у боротьбі з неписьменністю стало утворення комісій делегаток для організації і контролю роботи шкіл лікнепу. 10 червня 1920 р. Наркомат освіти УСРР видав «Інструкцію про приєднання до роботи навколо просвіти жінок-робітниць», яка передбачала співпрацю жінвідділів та відділів освіти. Після закінчення курсів жінки інструктори-організатори сприяли створенню на виробництві шкіл для дорослих, клубів, книгозбірень, роз'яснювали декрети та закони, а також переконували жінок посилати дітей до школи. Делегатки, які працювали, зберігали свою зарплатню на підприємстві, а безробітним платили відділи освіти [4;19-20]. Але здебільшого робота велась на добровільних засадах.

За результатами перепису населення у Донбасі у 1923 р. вже 45,4% чоловіків і 34% жінок назвали себе письменними. З 1923 р. лікнеп перетворився на засіб формування у населення політичного світогляду, почалася планомірна політизація навчання. Особливу увагу було приділено необхідності лікнепу серед жіночого активу — делегаток. Постійно збільшувалась і кількість жінок, які навчалися у школах для малописьменних [5;15].

На початку 20-х років ХХ ст. ситуація з вчительськими кадрами була складною. Дотримуючись класового підходу, радянська влада основну увагу зосередила на політичному перевихованні вчителів, які мали досвід роботи у дореволюційні часи, а також підготовці нового покоління працівників народної освіти, вихідців з робітничого і селянського середовища. За даними на 1 січня 1923 р. у Донбасі нараховувалось 4925 учителів, з них 1748 чоловіків та 3177 жінок. Якщо відсоткове співвідношення вчителів за статтю в 1922 р. складало 37,1% чоловіків та 62,9% жінок, то у 1923 р. — 35,5% та 64,5% відповідно [6;11]. Зниження кількості педагогів-чоловіків пояснюється невеликою зарплатнею, тоді як для жінки праця у пункті лікнепу інколи була єдиною можливістю заробити гроші.

Внаслідок економічної кризи держава виявилась неспроможною фінансувати заклади лікнепу, до того ж «селяни та робітники не виявили бажання навчатися через важкий економічний стан [7;22], а замість навчання стали відволікатися працею на городах з приходом весни». Це призвело до скорочення мережі лікнеп-пунктів [8;81]. Багато з тих жінок, які успішно оволоділи грамотою, залишилися працювати на пунктах лікнепу або навчали дітей. Саме з цього часу професія вчителя поступово стає «жіночою», тобто підвищується відсоток жінок-вчителів.

До 1928 р. відбуваються значні зміни в самосвідомості деякої частини жінок, яким сприяло підвищення їх загальноосвітнього рівня. І хоча жінок не було серед перших шести випускників вечірнього робітничого технікуму, багато мешканок охоче осягали премудрості грамоти на курсах лікнепу, дівчинки нарівні з хлопчиками відвідували школу, набували робочі професії у ФЗУ. Тому було встановлено, що дівчата серед учнів ФЗУ (фабрично-заводські учнівства) важкої промисловості могли складати до 15% (у коксохімічній промисловості – до 25%). У Донбасі в 1933 р. жінки серед учнів ФЗУ становили 24,5%, у 1935 р. – 15%, 1938 р. – 18,7% від учнівського загалу [9;107-108].

У 1920-ті рр. влада спрямувала зусилля на комплектування середньої та вищої школи, чітко визначивши її пролетарський склад. Робітниць, селянок, батрачок зараховували навіть у тому випадку, коли вони не склали

іспитів з двох неосновних дисциплін (як і чоловіків пролетарського походження). Таким шляхом радянський уряд намагався зміцнити соціальну базу, адже походження абітурієнток мало переважне значення.

У формуванні літературних смаків жінок велику роль відігравали жінради. Після засвоєння грамоти логічною була практика надання рекомендацій щодо художньої та публіцистичної літератури для ознайомлення.

Піонерами в справі започаткування спеціальної серії книг для робітниць став Ленінградський жінвідділ. З жовтня 1924 р. при видавництві «Прибій» було організовано сектор «Робітниця і Селянка», а в грудні побачили світ книги з «Бібліотеки селянки» при видавництві «Геть неписьменність!».

Література була зорієнтована не лише на масового читача, але й на організаторів жінвіддільної роботи. До того ж, збором матеріалу для брошур з організації жіночих мас займалися жінради. Серед літератури для пропагандистів, якою користувались робітниці жінвідділів слід назвати книги «РКП и работа среди женщины», «Політграмота робітниці». Прикладом популяризації політики уряду можуть слугувати видання з такими красномовними назвами як «Про Леніна», «8 Березня у хаті-читальні» [10;116-118] та ін.

Незабаром такі видання були розповсюджені по всій території Радянського Союзу, у тому числі й у Донбасі. Видання мали ідеологічне навантаження, у доступній формі розповідали про досягнення радянської влади в справі «розкріпачення жінки». Спільними рисами цих видань були невеликий обсяг, недбале оформлення з великою кількістю орфографічних помилок, спрощена, з елементами вульгаризації, доступна навіть для малоосвічених, форма викладення матеріалу, переобтяженість цитатами В. І Леніна.

Центром політичного та естетичного виховання стали клуби та бібліотеки. Визначаючи перспективи розвитку клубних форм роботи, XII з'їзд РКП(б) запропонував перетворити клуби на «справжні центри масової пропаганди та розвитку творчих здібностей робочого класу» [11;101-102].

Безкоштовність і загальнодоступність бібліотек для широких мас трудящих, підпорядкування господарсько-політичним і культурним задачам держави, залучення громадськості до бібліотечної роботи — все це стало основою бібліотечного обслуговування населення. У своїй роботі бібліотеки не обмежувалися функціями пасивної видачі літератури. Вони виконували пропагандистські обов'язки, а часто й організаційні.

Про те, що серед жінок істотно підвищився інтерес до друкованого слова можна простежити на прикладі Краматорської. Про це свідчать такі дані: якщо в 1924 р. серед читачок бібліотеки було всього 34 жінки, то в 1928 - їх вже 512, з них - 83 робітниці, 187 службовців і 252 домогосподарки. [12;3]

У цей же період відбувалось впорядкування правового статусу професійно-творчих об'єднань та інших самодіяльних організацій у сфері культури. Затвердження компетентними державними органами їхніх уставів означало визнання за ними законного права брати участь в організації культурного життя країни. Передбачався розвиток театральної та музичної освіти, художнього виховання шляхом організації в клубах і сільбудах театральних та музичних гуртків, студій, самодіяльних театрів, хорів, оркестрів тощо [13;117].

Найбільш розповсюдженою формою художньої народної творчості була театральна самодіяльність. У перші роки існування так званих «фабричних» театрів улюбленою була «революційна» тематика, надалі до репертуару таких театрів увійшли і класичні п'єси.

Самодіяльний театр, узагальнюючи творчі пошуки в царині нових засобів художнього вираження, спричинив появу оригінальних сценічних форм — інсценівок, що виникла як масова сценічна постановка, і виступила одним із жанрів агітаційного театру, театралізованої доповіді, диспутів. Ці елементи використовувались делегатками при виступах перед великими аудиторіями жінок для полегшення сприйняття матеріалу. Тому зародження самодіяльного театру стало логічним продовженням вже випробуваних форм. Незважаючи на низький рівень постановок, такий «театр» був популярним, кожна вистава була подією, часто вона включалась до програми проведення різноманітних свят.

Після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій» провідні самодіяльні колективи стали на шлях професіоналізації, деякі з них розпались.

У 30-ті рр. XX ст. фабрично-заводські театральні колективи, театри робітничої молоді все частіше стали переходити від постановки одноактних п'єс до втілення на клубній сцені творів радянської, а також російської, української та зарубіжної класики, що говорило про їхнє творче зростання та вдосконалення художньої майстерності артистів.

Розповсюдженим видом художньої творчості була самодіяльність. У 20-ті рр. XX ст. у містах та селах, на фабриках, шахтах і заводах створювалися хори, оркестри, студії, вокальні ансамблі, танцювальні гуртки. Самодіяльні музичні колективи були створені при Палаці культури Луганськом паровозобудівничого заводу ім. Жовтневої революції, на ряді підприємств.

Беручи участь у художній самодіяльності, жінки реалізовували свої творчі здібності. Для багатьох із них участь у гуртках була стимулом до культурного зростання, основною формою дозвілля та відпочинку.

Соціальна активність жінок найяскравіше проявилася у самій природній і близькою для них сфері - охорони дитинства. Вони дбали не тільки про ліквідацію безпритульності, а й про гідне дитинстві селищних дітлахів. За спогадами Є.Ф. Марапулець, в 1923 р. за ініціативою жінок селища Краматорської відкрився перший дитячий сад-ясла. Займалася його організацією Уляна Громисова. Допомогали їй Марія Гопанюк, Олександра Речицький, Парасковія Молчанова, Феня Коротинський, Феня Гаврилова, Ганна Яковлева, Олександра Єрмолова, Фідлер, Сотникова, Богданова. Завдяки цим безкорисливим жінкам, їх самовідданості, любові в Краматорській народилося перша дошкільна установа.

Обрані в 1926 р. у Краматорській селищна рада 28 жінок на практиці підтвердили, що жінки можуть займати керівні посади. Вони були розподілені по невеликих секціях. Найбільшого успіху домоглися депутатки, що працювали в секціях, що стали в наслідку традиційно «жіночими», - культурно-просвітницької та охорони материнства і дитинства.

Навіть женорганізатори за звичкою іноді на перше місце ставили інтереси чоловіків. Про це свідчить курйозний випадок, який стався в прокатному цеху: женорганізатор Рябченкова, отримавши квитки на вечір, присвячений 8 Березня, вручила їх робочим-чоловікам, котрі вирушили на свято зі своїми дружинами. Робітниця ж цеху залишилася без квитків (1928 р.).

Вийти за межі вузького кола домашніх справ, задовольнити в якійсь мірі свої духовні запити допомагали жінці вечори сімейного відпочинку робітників окремих цехів, що проводилися в клубі ім. Артема (1926 р.), і участь в аматорській театральній самодіяльності, що мала в Краматорській давні, ще дореволюційні традиції [14;3].

Радянська влада активно використовувала свята для реалізації своєї політики. Так, якщо на початку 1920-х років під час проведення 8 Березня головними були гасла розкріпачення жінки, підняття її культурного рівня, то вже наприкінці 1920-х років радянські гасла вже несли інше інформаційне навантаження. В першу чергу від організаторів свята вимагали роз'яснення завдань, які стояли перед робітниками і селянами в галузі соціалістичного будівництва, а саме індустріалізації країни і залученні жінок у виробничий процес, колективізацію сільського господарства.

Політика радянської влади у 1920-1930 роки спрямовувалася на розкріпачення жінки і зрівняння її прав із чоловіками. Жінки нової держави отримали повноту формально-юридичних прав і свобод. Українські радянські конституції зрівняли жінок і чоловіків у громадянських та політичних правах.

Усвідомлюючи необхідність залучення жінок до радянського будівництва, партійне керівництво виробило ідеологічні та практичні підходи до розв'язання цього питання.

Практичне втілення ідеї рівної участі жінок в управлінській сфері у 1920-ті роки здійснювалося шляхом створення при партійних органах відділів по роботі серед жінок. Розкріпачення жінки не могло бути успішним без підвищення її культурного рівня. Створювалися умови для отримання жінками освіти. Багато мешканок охоче вивчали грамоту на курсах лікнепу, дівчинки нарівні з хлопчиками відвідували школу, набували робочі професії у ФЗУ.

У формуванні літературних смаків жінок велику роль відігравали жінради. Література була зорієнтована не лише на масового читача, але й на організаторів жінвіддільної роботи. Центром політичного та естетичного виховання стали клуби та бібліотеки, серед жінок істотно підвищився інтерес до друкованого слова.

Жінки брали участь у художній самодіяльності, чим реалізовували свої творчі здібності. Для багатьох із них участь у гуртках була стимулом до культурного зростання, основною формою дозволяла та відпочинку.

Проте чоловіки залишались осередком культурної цінності, тому що успіх чи невдача жінки на ниві професійного росту оцінювалась критеріями ієрархії чоловічих досягнень.

Література

1. Миронець Н. Жінки в українській Центральній Раді // Слово і час. – 1996. - №8/9.
2. Чухим Н.А. Присутствие в истории: опыт методологического анализа // Женщины в истории: возможность быть увиденными. Сб. науч. ст. / Под ред. И.Р. Чикаловой. – Минск, 2001.
3. Барсукова С.Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество // Социс. – 2001. – №2.
4. Збірник декретів, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. – Х.: Всеукр. Держвидавництво, 1920. – Вип.1.
5. Кушнір Л.В. Діяльність жіночих рад Донбасу (1920 – 1933 рр.): Автореферат к. істор. наук, спец.: 07.00.01 - історія України / Л.В.Кушнір. — Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2009.
6. Итоги обследования школьных и просветительских учреждений Донбасса на 1 января 1923 г. – Х.: Донбасс, 1923. – Т. IV. – Ч. I.
7. Отчет Донецкого окружного экономического совещания на 1 января 1922 г. Донецкому обласному економічному совещанию и СТО. – Миллерово, 1922.
8. Отчет Донецкого губернского отдела за 1923 г. – Бахмут: Рабочий Донбасса, 1924.
9. Троян Н.П. – Рост культурно-технического уровня рабочих Донбасса на завершающем этапе социалистической индустриализации (1933 – 1937 гг.): дисс. канд. ист. наук.: 07.00.02 / Троян Николай Петрович. – Донецк, 1988.
10. Сталь Л. Печать и женское коммунистическое движение / Сталь Л. – М.-Л.: Госиздат, 1927.
11. КПРС в резолюціях. - М., 1984. – Т.3.
12. Зеленская Л. Женский вопрос // Вестник НКМЗ. – 2008г. – № 19 (9382).
13. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине / Даниленко В.М. – К.: Наукова думка, 1986.
14. Зеленская Л. Женский вопрос // Вестник НКМЗ. – 2008г. – № 19 (9382)